

Владислав Безпалько
Київ

МАТЕРІАЛИ ВИГОТОВЛЕННЯ ВЕРХНЬОГО ОДЯГУ УКРАЇНСЬКИХ СЕЛЯН ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVI ст. (ЗА АКТОВИМИ ДЖЕРЕЛАМИ ВОЛИНІ)

На прикладі матеріальне повсякдення мешканців Волині досліджено матеріали виготовлення верхнього селянського одягу ранньомодерної доби. Значний обсяг інформації про повсякдення селян, зокрема і одяг, віднайдено в актовій документації гродських та земських судових установ Волинського воєводства XVI ст. В актові книги шляхтичами, в коло економічних інтересів яких входили піддані селяни, нерідко вносилися скарги з детальним переліком та характеристиками пограбованого, пошкодженого чи знищеного селянського майна.

Численні документальні свідчення купівлі селянами імпортних вовняних тканин виявляють тісний зв'язок селянського домогосподарства з ринком. Використання імпортних тканин яскравих кольорів зумовлено, окрім іншого, важливістю одягу як комунікативного інструменту у ранньомодерному суспільстві, адже однією зі знакових характеристик були матеріали, з яких виготовлені ті чи інші предмети вбрання. Таким чином через одяг селянин міг показати свою заможність.

На неопублікованих архівних джерелах показано різноманіття сортів тканин, хутра, варіативність кольорів та інших особливостей виготовлення одягу, а також прослідковано деякі модні тенденції в культурі селянства Волині другої половини XVI ст. Зокрема, вперше висвітлено практичний обіг «сермяжного» сукна місцевого виробництва, показано різноманіття предметів верхнього одягу з такої тканини, а також варіативність назви одягу «сермяга» в залежності від місця виготовлення.

Дослідження повсякдення звичайної людини, що перебувала на нижніх щаблях ієрархії українського соціуму ранньомодерної доби, через вивчення одягу є одним із перспективних напрямків.

Ключові слова: Волинь, XVI ст., селянство, одяг, сукно, хутро, мода, повсякдення.

Уявлення про побут та повсякдення в дослідженні минулого певної верстви чи групи населення не може обійтись без дослідження одягу. Адже кожна людина не лише щодня користувалася вбранням як предметами матеріального світу — через одяг також трансливалась оточуючим її соціальна приналежність, рівень заможності та інші ідентифікаційні ознаки, актуальні в соціумі досліджуваної доби. У ранньомодерному суспільстві важливість одягу як комунікативного інструменту не викликає сумніву. Зокрема, однією зі знакових характеристик були матеріали, з яких виготовлені ті чи інші предмети вбрання. І що якісніший та дорожчий одяг, то презентабельніше виглядав у соціумі його власник.

За влучним висловом Ф. Броделя, ніхто нічого не міг вдіяти з бажанням носити одяг, який би показував вищий статус на шаблях суспільної драбини¹.

Сучасні дослідники українського селянства ранньомодерної доби відзначають, що класовий підхід радянської історіографії до вивчення історії соціальних структур і досі накладає відбиток на погляди про селянство як одноманітну злиденну масу², хоча джерела засвідчують, що багато селян були доволі заможними господарями та мали власну найману челядь³. Такі тенденції не оминули й висвітлення повсякденних явищ, зокрема дослідження одягу. Так, К. Стамеров в «Нарисах з історії костюмів» зауважував про український одяг XV–XVIII ст., що тільки вищі верстви тогочасного українського суспільства використовували імпорتنі кольорові сукна, тоді як у простолюдинів переважали цупкіші домоткані тканини⁴. Подібні твердження висловила й Н. Калашникова, підкресливши різку соціальну диференціацію в костюмі як за якістю та кольором тканин, так і за кроєм предметів одягу⁵.

У пострадянський період дослідники історії українського вбрання поступово відходять від такої категоричної поляризації. Зокрема, Т. Ніколаєва вказала на можливості заможних селян носити жупани з покупних мануфактурних тканин⁶. Також А. Українець, аналізуючи опубліковані актові джерела, не лише роз'яснює ряд назв та наводить асортимент тканин і хутер, присутніх на ринках Волині XVI–XVII ст., а й доходить висновку, що найбільшою популярністю користувались льонські сукна, з яких шили одяг середні стани міщанства, слуги, заможні селяни⁷.

¹ Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII ст. — Т. I. Структури повсякденності: можливе і неможливе / Пер. з франц. Г. Філіпчук / Ф. Бродель. — К.: Основи, 1995. — С. 262.

² Ворончук І. Волинське селянство ранньомодерної доби: міфи та реальність / І. Ворончук // Старий Луцьк: Науково-інформаційний збірник. — Вип. 13. — Луцьк, 2017. — С. 175–176.

³ Ворончук І. О. Населення Волині в XVI — першій половині XVII ст.: родина, домогосподарство, демографічні чинники / І. О. Ворончук. — К.: Фенікс, 2012. — С. 249–253, 261–265.

⁴ Стамеров К. К. Нариси з історії костюмів / К. К. Стамеров. — К.: Мистецтво, 1978. — Частина 1. — С. 159.

⁵ Калашникова Н. М. Одежда украинцев XVI–XVIII вв. / Н. М. Калашникова // Древняя одежда народов Восточной Европы. Материалы к историко-этнографическому атласу / Отв. ред. М. Г. Рабинович. — Москва: Наука, 1986. — С. 112–113.

⁶ Ніколаєва Т. О. Історія українського костюма / Т. О. Ніколаєва. — К.: Либідь, 1996. — С. 42.

⁷ Українець А. Торгівля тканинами та одягом на Волині в кінці XV — середині XVII ст. / А. Українець // Український костюм у часі і просторі: матеріали міжнародної наукової конференції, 16–18 грудня 2004 р. — К., 2005. — С. 126–129.

Неоднозначні висновки про селянський одяг ранньомодерної доби знаходимо в роботах Г. Стельмашук. Так, у книзі, присвяченій давньому вбранню населення Волині, дослідниця вказує, що селяни для виготовлення верхнього одягу в основному використовували низькосортне сукно місцевого виробництва⁸. Проте в її пізнішій роботі із загальної історії українського народного вбрання стосовно періоду XVI–XVIII ст. відмічається пошиття верхнього одягу не лише з вовняних тканин домашнього виготовлення, але й привозних, та використання шовкових тканин для пошиття окремих компонентів⁹.

Означені роботи з історії українського народного вбрання стосовно селянського одягу ранньомодерної доби застосовували переважно досвід етнографічних досліджень, масив нагромадженої інформації про назви та крій вбрання XIX – першої половини XX ст., з наступною екстраполяцією на XVI–XVII ст. Однак ми хочемо відмітити, що такі методи не можуть дати достовірного кінцевого результату, адже суспільно-економічне становище українського селянства цих двох періодів суттєво різнилося, відповідно й запити в забезпеченні одягом та їх реалізація були різними.

У вивченні матеріальної культури повсякдення ранньомодерної доби, зокрема одягу, дуже перспективним вбачаємо розширення джерельної бази через залучення документальних свідчень. Надзвичайний інтерес викликає вивчення селянського вбрання, адже навіть зображувальні джерела, що стосуються цієї верстви населення вкрай нечисельні. Особливо актуальними, з нашого погляду, – у зв'язку з браком збережених археологічних артефактів органічного походження у знахідках з українських земель, на підставі яких можна було б робити висновки щодо матеріалів та інших аспектів виготовлення одягу, – є актові джерела. Так, значний обсяг інформації про матеріальне повсякдення селян, зокрема і одяг, містить актова документація гродських та земських судових установ Волинського воєводства XVI ст. Шляхтичі, в чие коло економічних інтересів входили піддані селяни, нерідко вносили до актових книг скарги з детальним переліком та характеристиками пограбованого, пошкодженого чи знищеного селянського майна.

На цьому джерельному масиві ми ставимо за мету показати різноманітність сортів тканин, хутра, варіативність кольорів та інших особливостей виготовлення верхнього плечового одягу, а також через ужиток деяких тканин прослідкувати модні тенденції в культурі селянства Волині другої половини XVI ст.

⁸ Стельмашук Г. Давнє вбрання на Волині: Етнографічно-мистецтвознавче дослідження / Г. Стельмашук. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2006. – С. 100.

⁹ Стельмашук Г. Українське народне вбрання / Г. Стельмашук. – Львів: Априорі, 2013. – С. 58.

Безперечно, тканини місцевого виробництва, зокрема й доморобне сукно, були найбільш доступними для пошиття одягу. Проте, порівняно товстий волос вовни овець місцевих порід та недосконалість засобів виробництва дозволяли виготовити грубе та недороге «сермяжне» сукно. Така тканина йшла в основному на пошиття сермяг^{10*} — переважно робочого верхнього вбрання селян, челяді та найманих робітників¹¹. Сермяжне сукно як таке не фарбувалося в яскраві кольори, і в документах знаходимо згадки лише про природні кольори вовни — білий та чорний, рідше сірий. Наприклад, 10 січня 1580 р. декількох буремльських підданих кн. Мар'ї Денисківни Буремльської було пограбовано під час лісозаготівельних робіт. Серед іншого одягу, зокрема, з Пашка було знято «сермягу новую чорную» вартістю 40 грошів, з боярина Павлюка також «злуплено» нову чорну сермягу вартістю 38 грошів, а з Федіни Білика «сермягу белую», придбану за 37 грошів¹².

У записах актових джерел сермяги розрізняються за походженням виробництва тканини та одягу. Інколи таке вбрання згадується з прикметниковими характеристиками «торгова» та «крамна», та на противагу — з характеристиками «самодільна» та «домоткана». Так, 8 березня 1580 р., повертаючись з лісу, піддані Криштофа Радивиля були пограбовані людьми Василя Гулевича, зокрема з Миска було знято «сермягу торговую, за полкопы грошей купленую», з Пасюти «сермягу торговую, за полкопы и пят грошей», а з Омеляна «сермягу самодельную, за двадцат и чотыри гроши»¹³. Зі скарги Петра Несвіцького дізнаємося, що 12 січня 1593 р. було здійснено напад на дім його лаврського підданого Федка, де серед іншого майна пограбовано «сермягъ три, две чорных торговых, купленые по полкопы грошей литовских, третью сермягу белую свое работы, за золотыи купленую»¹⁴. Інформативною виявилася й скарга дружини Адама Несвіцького на урядника та підданих Олександра Семашка, які 24 липня 1597 р. під час оранки напали на поля Несвіцького маєтку. Зокрема, з паробка несвіцького священика зняли «сермягу белую домотканую, за золотыи полскии купленую», у підданого Полюса відібра-

^{10*} Сермяга — верхній розгортальний одяг із грубого домотканого (сермяжного) сукна природних кольорів. Була у вжитку як складова чоловічого та жіночого комплексів одягу. Наразі варіативність форм крою сермяг в українських землях XVI ст. потребує окремого дослідження.

¹¹ Безпалько В. Одяг челяді і найманих робітників шляхетського дворогосподарства на Волині у другій половині XVI ст. / В. Безпалько // Українознавство. — 2017. — Вип. 1–2. — С. 69.

¹² Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі — ЦДІАК України), ф. 25, оп. 1, спр. 21, арк. 30.

¹³ Там само, арк. 215 зв.

¹⁴ Там само, спр. 43, арк. 30 зв.

на «сермяга белая домотканая, за полкопы грошеи литовских». Так само грабунок застав челядь і підданих Яна Липинського, у яких було відібрано «сермяг шесть, три крамных а три домовых, за крамные сермяги за три по полкопы грошеи литовских, а за домотканые дано по золотому полскому»¹⁵.

Як бачимо, у характеристиках сермяг вказується колір сукна, однак на вартість одягу більш явно впливала ознака за обставинами виготовлення — у порівнянні «крамні» (оцінювались у 30–35 литовських грошів) завжди дорожчі ніж «домоткані» (оцінювались у 24–30 литовських грошів). І якщо останні можна впевнено трактувати як одяг, що був пошитий своїми силами з саморобної тканини в межах власного господарства, то перші могли бути і як вже готовим придбаним одягом, так і пошитим самотужки з сукна, яке виготовлено в іншому регіоні. Принаймні як «самодільне», тобто сермяжне, сукно, так і вже пошиті сермяги згадані у митній уставі Великого князівства Литовського в переліку звичних місцевих товарів, які торгівельними шляхами долали значні відстані в межах держави, задовольняючи потреби ринку¹⁶. На підтвердження таких припущень нами виявлено декілька згадок одягу з «литовського сукна», тобто виробленого в білоруських землях. Наприклад, у кречевичівського старця Тимоша Голопузовича гривятківськими підданими кн. Маруші Збараської 2 липня 1580 р. серед інших речей було пограбовано «сермягъ две чорныхъ сукна литовского, купленые по полкопы и по пяти грошеи литовскихъ, сермягъ белого сукна чотыри, купленыхъ по двадцат и чотыри гроши литовскихъ»¹⁷. Як і у випадку з «торговими» сермягами, спостерігаємо вищу оціночну вартість одягу з «литовського» сукна порівняно з простим сермяжним сукном. В іншому випадку маємо свідчення про наявність цілої партії готового одягу: у Пархома Крамара в м. Несухойжі з комори на ринковій площі 30 липня 1582 р. жовнірами було пограбовано різноманітні товари, серед них «сермягъ продажныхъ сукна литовского петнадыцать, кождая по тридцати и пяти грошеи»¹⁸.

При фронтальному опрацюванні актових книг виявлено, що, окрім безпосередньо сермяги, із сермяжного сукна також виготовляли інші популярні у вжитку серед селянства предмети верхнього одягу, зокрема яр-

¹⁵ Там само, спр. 50, арк. 541–542.

¹⁶ Торгівля на Україні, XIV – середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина / Упорядн. В. М. Кравченко, Н. М. Яковенко. – К.: Наук. думка, 1990. – С. 140; ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 47, арк. 174.

¹⁷ Українське повсякдення ранньомодерної доби. Збірник документів. – Випуск І. Волинь XVI ст. / Упорядн. В. В. Безпалько, М. Б. Висотін, І. О. Ворончук, М. М. Кучерук, Ю. І. Чубик. – К.: Фенікс, 2014. – С. 328.

¹⁸ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 26, арк. 981 зв.–982.

мяк^{19**} та копеняк^{20***}, матеріалом для яких зазвичай слугували імпортні гатунки тканин. Наприклад, у Гордія, підданого Андрія Ясениницького, 6 січня 1593 р. під час перебування у корчмі в с. Ясениничі було пограбовано «ярмакъ сермяжныи, купленыи за полкопы грошей литовских»²¹. Зі скарги Михала Мишки Варковського дізнаємося, що 12 жовтня 1595 р. його варковицькі піддані прибули на ярмарок до Княгинина, маєтності Яна Паца, де зазнали побиття та пограбування. Зокрема, у Рядника Дудки було відібрано «ярмакъ сермяжныи, кошовал сорок грошей литовских»²². А в ківерцівського підданого Онанки, який 11 березня 1596 р. повертався з м. Луцьк з торгу та заїхав до с. Теремне, місцевим урядником було пограбовано «копенякъ сермяжныи, которыи кошовал два золотых»²³.

У вподобаннях селян для виготовлення верхнього одягу безперечно популярними були привозні сукна різноманітних виробників. Широкий асортимент імпортованих тканин можна знайти у вже згадуваній митній уставі²⁴, однак документи з конкретними описами одягу у власності волинських селян з однієї сторони розширюють цей перелік, з іншої виявляють, що деякі гатунки сукна не згадувались у характеристиках вбрання в актових джерелах.

Назви тканини отримували переважно за місцем виготовлення, як от: за назвою країни чи регіону — чеське, моравське, влоське (тобто італійське), за назвою міста — мишенське (м. Мюнхен, Німеччина), цвіковське (м. Цвіккау), герлицьке (м. Герліц), швебединське (м. Свебодзін, Польща), колтриш (м. Колчестер, Англія), лунське (гатунок англійського сукна, найімовірніше за назвою м. Лондон) та ін. Ряд назв не мають вираженої географічної прив'язки: каразія — гатунок недорогого сукна, файлюндиш — тонке сукно англійського, голандського чи італійського виробництва, уторфін — гатунок тонкого сукна.

Використання селянами того чи іншого гатунку сукна зумовлювалося різними факторами — особистими уподобаннями, наявністю чи відсутністю товару на ринку, вартісною доступністю, яка зрештою залежала від рівня заможності. Актова документація засвідчує одночасний ужиток різних тканин. Наприклад, зі скарги Богдана Івановича Дрозденського

^{19**} Ярмяк — довгополий верхній розгортальний одяг, який мав великий виложистий комір та оздоблювався кольоровими шнуровими петлицями; виготовлявся переважно з сукна, рідше з шовкових тканин.

^{20***} Копеняк — різновид верхнього широкого плащового одягу.

²¹ Там само, спр. 43, арк. 31 зв.

²² Там само, спр. 48, арк. 700 зв.

²³ Там само, спр. 49, арк. 143 зв.

²⁴ Торгівля на Україні... — С. 141; ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 47, арк. 179 зв.

дізнаємося, що 10 березня 1561 р. у с. Гудчий Брід було пограбовано одяг у домогосподарствах його підданих, зокрема у боярина Лучки «одно-рядку сукна влоского зеленую с петлицами, другу лунскую с петлицами лязуровую а девоцкую лунскую синюю, делея швебединская синяя и карватка чирвоная лунская»²⁵. А 18 липня 1568 р. липенський отаман Грин з помічниками напали на маєток Боймачків (Баймаки?), де завдали шкоди підданам, зокрема у Грица взято «сукман синии люньскии, жупица муравская синяя», в його дружини «сукня швебединская з ыскрою», у Ярмолца пограбовано «сукманъ муравьскии синии, жупицу ческую чорную»²⁶.

Важливим джерелом інформації є описи одночасно втраченого майна з багатьох селянських домогосподарств одного населеного пункту, які дають широкі статистичні дані для дослідження одягу. Зокрема, така інформація показана в Таблицях 1 (випадок з пожежею, в якій будівлі та майно 10 господарств повністю згоріли) та 2 (випадок пограбування загоном жовнірів найбільш цінного майна з більше ніж 30 господарств з трьох сіл). Ці об'ємні переліки вбрання з детальними характеристиками та оціночною вартістю окремих предметів наочно показують ступінь розповсюдженості у вжитку того чи іншого ґатунку імпортного сукна. Також не можна оминати увагою і нерідкі згадки (Таблиця 1, № 7; Таблиця 2, № 1, 3, 7–9, 11–14, 16, 18, 21–23, 30) облямування жіночих суконь оксамитом — шовковою тканиною з густим вертикальним коротким ворсом на лицьовому боці. Таке комбінування надавало одягу додаткових естетичних якостей та презентабельності.

Загалом за актовими джерелами останньої чверті XVI ст. спостерігається тенденція до збільшення кількості предметів з люнського сукна в переліках селянського одягу, що зазвичай виготовлявся з імпортних тканин. Наймовірніше, це пов'язано з посиленням домінування на ринку продукції англійських виробників сукна серед товару аналогічної якості через високу доступність для споживача та помірну ціну. Більш якісні, але й дорожчі файльондиш та уторфін порівняно рідко фігурують в описах вбрання селян. Одяг з люнського сукна згадується різних кольорів — червоного, зеленого, синього. Проте, саме відтінки останнього («блакитний», «лазуровий», «синій») беззаперечно переважають. Показовим є випадок пограбування групи холпнівських підданих на ярмарку в м. Жидичин (Таблиця 3). Селяни, для яких ярмарок напевне був важливою та навіть святковою подією, були всі одягнені в одяг з люнського сукна з означенням кольору синіх відтінків, і лише урядник мав одяг з уторфіну.

²⁵ Луцька замкова книга 1560–1561 рр. / Підгот. до вид. В. М. Мойсієнко, В. В. Полішук. — Луцьк: [б. в.], 2013. — С. 258.

²⁶ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 10, арк. 227.

Таблиця 1

Опис шкоди, завданої пожежею підданам с. Кобче, квітень 1582 р.
(ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 26, арк. 338 зв.—344).

№ з/п	Імена господарів	Опис знищених вогнем одягу та тканин
1.	Нестер Пашокович	сукманов люньських два, по полтрети копы грошей куплених, а третии швебединских, за польторы копы куплених, два сукманы женских швебединских, за три копы грошей куплених, сермяг три, по полкопы грошей куплених, кожух новыи баранин, за копу грошей куплених, а другиин старыи, за полкопы
2.	Мартинец Кудрявич	сукманов три лунских, по полтрети копы грошей куплених, шубка котовая жоноцкая, сукномъ швебединскимъ крыта, за чотыри копы грошей куплена, кожухов два, по копе гршей купленные, сукна сермяжного локот тридцать
3.	Гридко	сукманов люнских два, по полътрети копы гршей купленные, сермяг чотыри, по полукопью куплены, кожухъ, за копу гршей купленныи
4.	Илица Бардиченя	сермяг две, по полкопы гршей купленные, сукманов лунских два, за пят копъ грошей купленихъ
5.	Шимко Петрович	сукмановъ лунских три, два куплены по полторы копы гршей ветхих, а третии куплен за три копы, сермяг чотыри, по полкопы грошей куплены, кожухов два, по копе гршей, шубка котовая жоньская, сукномъ швебединским крыта, за чотыри копы грошей куплена
6.	Стас Плич	сукмановъ чотыри люнских, по полтрети копы гршей купленныи, сермяг три, по полкопы грошей купленихъ
7.	Андрей Карол	сукмановъ луньских чотыри, два по полтрети копы куплених, а два по три копы гршей куплених, жоньских сукманов два оболокальных, один лунский з оксамитом, куплених за полчетверты копы гршей, а другиин швебединских, за полторы копы грошей куплених, сермяг пять, по полкопы грошей куплених, кожухов два, по копе грошей куплених, шубка кроликовая женская, утерфиномъ чорьным крыта, за шесть коп куплена
8.	Якуб	сукманов два луньских, один оболокальныи, а другиин жоньский одегалныи, купленные по полтрети копы грошей литовских, третии сукманъ швебединьский, за польторы копы грошей купленныи
9.	Гаврило	ермякъ люнских блакитных з шнурами, бакгазею подшитыи, купленныи за чотыри копы грошей
10.	Грицай	сукманов женских луньских два, один оболокальныи, а другиин одегалныи, по полтрети копы грошей купленные, жупица лунская, за две копе грошей куплена, сермяг две, по полькопы грошей, кожухъ баранин, за копу грошей

Таблиця 2

Перелік предметів верхнього одягу, які було знищено вогнем чи пограбовано в домогосподарствах підданих у с. Погорільці, Рачин і Тараканів 1 березня 1597 р. (ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 50, арк. 127 зв.—133 зв.).

№ з/п	Імена господарів	Перелік та оцінка одягу
1	2	3
1.	Юско Михавчич	ярмяков люнских три, два блакитных, купленых за осмь копъ гршей литовских, а третии синии, купленыи за три копы гршей, жупанов два люнских, купленых за шест копъ гршей литовских, сукню жоноцкую люнскую з оксамитом, купленую за чотыри копы грошей литовских
2.	Сенко Полешанин	ярмяков два люнских блакитных, купленые за шест копъ гршей литовских, жупан люнскии синии, купленыи за три копы грошей, сукню жоноцкую люнскую зеленую, купленую за копъ чотыри грошей литовських, шубку кроликовую, сукном чорнымъ крытую, купленую за пят копъ грошей
3.	Гордій Андрійович	ярмяковъ два люнскихъ синихъ, купленые за шест копъ грошей, сукня люнская синя з оксамитом жоноцькая, купленая полторы копы грошей
4.	Гарасим Митрошевич	ярмякъ лунскии блакитныи, купленыи за три копы грошей, сукня жоноцка зеленая жоноцькая, купленая за пят копъ грошей
5.	Микула Хомячич	ярмяковъ три, два блакитных люнскихъ, купленых за осмь копъ грошей литовських, а третии червоныи фалендышовыи, купленыи за шест копъ грошей
6.	Васко Ісаєвич	убране люнское синее, купленое за копу грошей
7.	Санец Мишкович	ярмаков два, один синии люнскии, а другии блакитныи люнскии, купленые за шест копъ гршей, жупанов два синих люнскихъ, купленые за полшосты копы гршей, жоноцкая сукня синя з оксамитом, купленая за чотыри копы гршей
8.	Юско Пашкович	ярмяков два люнских блакитных, купленых за осмь копъ гршей, жупан люнскии синии, купленыи за три копы гршей, жоноцкая сукня з оксамитом синя люнская, купленая за чотыри копы гршей
9.	Панас Тимошич	ярмяк синии, купленыи за чотыри копы гршей; жупан каразиевыи зеленыи, купленыи за три копы гршей; сукня жоноцкая червоная з оксамитом, купленая за полчетверти копы грошей
10.	Федко Миткевич	ярмяк луньскии синии, за которыи дал чотыри копы грошей литовських; кожухъ бараней новыи, купленыи за осмдестъ грошей литовських

Продовж. табл. 2

1	2	3
11.	Степан Панишич	ярмяковъ два, один лунъский синии, а други каразиевыи зеленыи, купленыи за сем копъ грошей литовских; жупан люнський синии, купленыи за три копы грошей литовских; шуба кроликовая, чорнимъ сукъном критая, купленая за дви копы грошей литовских; сукон дви жоноцких, одна з оксамитом каразиевая зеленая, а другая синяя з оксамитом, купленыи за полсеми копы грошей литовских
12.	Сенко Ненодкович	ярмяк люнський синии, купленыи за полчетверты копы гршей литовских; жупан каразеевыи белыи, купленыи за полтрети копы грошей литовских; сукню жоноцкую з оксамитом червоную люнскую, купленая за чотыри копы грошей литовских
13.	Павло Тяжкий	ярмякъ люнський блакитныи, купленыи за три копы грошей литовских; сукню жоноцкую люнскую синюю з оксамитомъ, купленую за три копы грошей литовских; шубка бобровая, купленая за десят копъ грошей литовских
14.	Іван Пастушенкович	сукню люнскую синюю, за три копы гршей литовских; жупан муравський шарыи, купленыи за дви копи гршей литовских; сукню жоноцкую синюю з оксамитом, купленая за полчетверты копы гршей литовских
15.	Кирило Юскович	ярмяк люнський синии, купленыи за дви копы гршей литовских; жупан люнський синии, купленыи за две копы гршей литовских
16.	Михно Мацкович	ярмяков два люнских, купленыи за осмъ копъ гршей литовских; жупан фалендышовыи бурнатныи, купленыи за шест копъ гршей литовских; сукню жоноцкую синюю люнскую з оксамитом, купленую за три копы гршей
17.	Левко Манкович	жупановъ два люнских синих, купленыи за осмъ копъ гршей литовских; ярмякъ блакитныи, купленыи за чотыри копы гршей литовских
18.	Івашко Федкович	ярмякъ люнський червоныи, купленыи за чотыри копы гршей литовских; сукня жоноцкая люнская червоная з оксамитом, купленая за полпята копы гршей литовских
19.	Матфій Грицкович	ярмяк люнський синии, купленыи за чотыри копы гршей литовских
20.	Костюк Федкович	ярмяков два люнских синих, купленыи за осмъ копъ гршей литовских; делию червоную люнскую, купленую за три копы и за десет гршей
21.	Гарасим Симкович	сукню жоноцкую чорную утарфиновую з оксамитомъ, купленую за шесть копъ грошей литовских; жупан синии люнський, купленыи за три копы грошей литовских

Продовж. табл. 2

1	2	3
22.	Процик Федкович	суконь две жоноцких з оксамитомъ, купленые за осмь копъ грошей литовских, одна червоная а другая синяя; жупанъ люнскии синии, купленыи за три копы грошей литовских
23.	Сенко Федкович	ярмяковъ два зеленыхъ утарфиновых, купленых за осмь копъ гршей литовских; сукню червоную люнскую жоноцкую з оксамитомъ, куплена за чотыри копы грошей
24.	Ярмяк Русакович	ярмякъ фалендышовыи бурьнатъныи, купленыи за шесть копъ гршей литовских; жупанъ зеленыи каразиевыи, купленыи за три копы грошей
25.	Галат Страхович	жупанъ синии люнскии, купленыи за три копы гршей литовских
26.	Тимош Сенюкович	ярмяковъ два люнскихъ, оденъ синии а другии блакитъныи, купленые за семъ копъ гршей литовских
27.	Тишко Никонович	жупановъ синих два люнскихъ, купленыи по три копы грошей; кожухъ барании одинъ, купленыи за полъторы копы грошей
28.	Юско Микитич	два ярмяки лунъских, одинъ синии, другии блакитъныи, купленые за осмь копъ грошей литовских
29.	Лаврин	ярмяковъ люнскихъ два блакитных, купленых за шест копъ гршей литовских, а третии ярмяк фалендышовыи червоныи, купленыи за шест копъ гршей литовских
30.	Пилип, десятник	сукман люнскии синии, купленыи за три копы гршей; сукню жоноцкую синюю люнскую з оксамитом, купленую за чотыри копы гршей литовских
31.	Павло	сермяг две, за копу купленых

Таблица 3

Опис верхнього одягу, який було пограбовано у холпнівських урядника та підданих кн. Василя Сокольського на ярмарку в м. Жидичин 9 травня 1582 р. (ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 26, арк. 463 зв.—467 зв.)

№ з/п	Імена	Опис верхнього одягу
1	2	3
1.	Веремій Микитич Клеський, урядник	ермякъ чорныи утерфиновыи, строка и шнурами чорными, которыи коштоваль пять копъ гршей литовскихъ
2.	Огапка, дружина Веремія Клеського	сукманъ люнскии синии одегальныи, которыи коштоваль три копы грошей литовскихъ
3.	Івашко Хаевич, боярин	сукманъ люнскии лазуровыи з шнурами синими, коштоваль чотыри копы гршей литовских

Продовж. табл. 3

1	2	3
4.	Таца, дочка Івашка Хаєвича	шубку кроликову, сукном люнскимъ синимъ крытую, коштовала польпеты копы грошей литовскихъ
5.	Хведец Хаєвич, боярин	однорядокъ люнскии блекитныи, которыи коштоваль польчварты копы грошей литовскихъ
6.	дружина Хведца Хаєвича	сукманъ люнскии одегалныи, коштоваль три копы грошей
7.	Андрій Минтчич	ермякъ люнскии синии з шнурами блекитьными, коштоваль три копы грошей литовскихъ
8.	Омелян Микитич	сукман люнскии блекитныи з шнурами чирвоными, которыи коштоваль три копы грошей литовскихъ

Документи, що містять переліки майна, також дають інформацію про наявність у селянських домогосподарствах сукна в сувоях та відрізах різної довжини. Наприклад, з двору чорнокалівського підданого Андрія Демихновича 9 березня 1569 р. було пограбовано сорок ліктів «сукъна самодилного»²⁷. У Мартинца Кудрявчича в с. Кобче в результаті пожежі згоріло тридцять ліктів сермяжного сукна (Таблиця 1, № 2). А зі скарги Ждана Боровицького дізнаємося, що 13 червня 1588 р. в його частині маєтку Садок людьми Валентого Вирицького було пограбовано дім підданої Сенихи вдови, де зокрема взяли сім аршинів люнського червоного сукна та «сукна простого сермяжного локот тридцат, шацует себе локот по три гроши»²⁸. Того ж року 24 липня у с. Красна Воля з домогосподарства підданого Сахна Медведовича пограбовано «сукна сермяжного локоть тридцать, сермягъ шитыхъ две»²⁹.

Деякі актови джерела прямо чи опосередковано засвідчують купівлю тканин селянами в місцях здійснення торгівлі. Так, Андрій Кондратович, підданий луцького владики, зазнав нападу 24 лютого 1597 р., коли їхав з м. Луцьк, і в нього було пограбовано «сукна белого простого локот чотыри, по чтыри гроши литовскихъ купленое»³⁰. В іншому прикладі варковицькі піддані 12 жовтня 1595 р. були пограбовані на ярмарку в Княгинині, маєтності Яна Паца, зокрема у підданого Андрія Кравця взяли «сукна блакитного лунского, которое был на том ярмарку купил, аршинов осмъ, по сороку грошей купленое» а у Данила Николчича шість аршинів такої ж тканини³¹. Про пограбування у теремських бояр придбаного на торзі у м. Луцьк йде мова й у скаргі Івана Терлецького, зокрема у Яцка Парковича

²⁷ Там само, спр. 11, арк. 123

²⁸ Там само, спр. 25, арк. 40.

²⁹ Там само, арк. 117.

³⁰ Там само, спр. 50, арк. 78 зв.

³¹ Там само, спр. 48, арк. 700, 700 зв.

«взяли шестнадцат локот сукна синее каразыи, купленое каждыи локот по чотырнадцати грошеи литовских»³². А у зміїнецького підданого Яцка 19 жовтня 1598 р. під час перебування в м. Луцьк було пограбовано «сукна синего люньского пулчварта аршина, купленыи каждыи аршинъ по два золотых полских»³³. Усі ці приклади не лише ілюструють тісний зв'язок селянського господарства з ринком. Вказана вартість одиниць виміру тканини згодом може слугувати для створення розрахунків вартості одягу загалом.

Окрім сукняного верхнього одягу, широко розповсюдженими були предмети вбрання з хутра. Найбільш вживаними були кожухи, пошиті з овечого хутра. Наприклад, 15 осіб варковицьких підданих, яких 23 березня 1561 р. пограбували у діброві під час заготівлі дров, були одягнені в сермяги і кожухи³⁴. Рясніють згадками про «кожухи барані» і переліки селянського одягу в Таблицях 1 та 2. З овечого хутра шилися і «китлики» — короткі кожухи поки що невстановленого крою. Так, 7 листопада 1591 р. слуги Януша Угриновського напали на підданих Богдана Вигури, що поверталися додому після виконання панського доручення, зокрема з селянських наймитів Грицька, Павлюка і Гарасима «сермягъ три зняли торговыхъ, по полукопю гршеи купленыхъ, китликов три баранихъ, по золотому купленыхъ»³⁵.

Кожухи не покривалися тканиною, виготовлялися або із сиром'ятних, або ж із частково дублених шкір. Вдалося віднайти декілька документів, за якими прослідковуються такі види обробки матеріалу. Так, із запису скарги крупського намісника Яна Красницького про напад людей кн. Юрія Івановича Чорторийського на с. Жобринь 14 грудня 1596 р., маємо свідчення перед возним підданих Харитона Жидченя та Дмитра Котеня: «мы, также утекаючи перед тым кгвалтом, рекою Стублом оттопили-се и кожухи собе попсовали, которые стояли по петидесят грошеи литовских», що підтвердив і сам возний: «тые кожухи мокрые попсованные нам оказали»³⁶. Тут маємо опис характерних ознак сиром'ятних виробів, які вразливі до сильного намочування. В іншому випадку маємо приклад часткового дублення — у вже згадуваного кречевичівського старця Тимоша Голопузовича було пограбовано «кожух борании, юж троха примареныи»³⁷.

³² Там само, спр. 49, арк. 113 зв.

³³ Там само, спр. 53, арк. 460.

³⁴ Луцька замкова книга... — С. 290.

³⁵ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 40, арк. 9.

³⁶ Там само, спр. 49, арк. 968 зв.

³⁷ Українське повсякдення ранньомодерної доби... — С. 328.

В описах жіночого селянського верхнього вбрання нерідко згадуються шубки — одяг з хутра різних тварин, що шився хутром всередину та покривався зверху сукном. З наведених нами переліків одягу маємо приклади використання як порівняно недорогих видів хутра, таких як «котове» (тобто лісового kota — Таблиця 1, № 2, 5) та кроликове (Таблиця 1, № 7; Таблиця 2, № 2, 11; Таблиця 3, № 4), так і значно дорожчого бобрівового (Таблиця 2, № 13). Маємо згадку і шубки «сибиркової», тобто з хутра білок³⁸. Відзначимо, що хутро кролика в ранньомодерний час було привозним товаром. Його значна популярність зумовлювала присутність на ринку як безпосередньо хутра, так і готових виробів з нього (Таблиця 4).

Таблиця 4

Опис хутра та виробів з нього, які було пограбовано війтівськими слугами у торгівців на ярмарку в м. Луцьк у вересні 1595 р. (ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 47, арк. 157–159 зв. (пагінація 1595 р.))

№ з/п	Імена торговців	Опис та оцінка пограбованого товару
1.	Петро Болгак	футер две кроликовых, за золотых чотыри, кожухов бараних два, по золотых три
2.	Труш Дубещанин	футер белых заячих чотыри, по грошей двадцать, кожухов три бараних, по копе грошей литовских
3.	Богдан Терешкович	китликов бараних три, шубок кроликовых две, по золотых шести
4.	Труш Матюшич	кожуховъ бараних два, по грошей семидесять, шубокъ кроликовых три, по золотых полшоста
5.	Семен Терешкович	кожух барании, за гърошей полсемадесять, шубокъ кроликовых три, по полсема золотого
6.	Матфей Лещюкович	футер две, одно лисее, за пять коп, а другое кроликовое, за два золотых
7.	Кирило Дем'янович	футро лисее шлямовое, за сем копъ грошей, а футер заечих белых чотыри, по грошей двадцати
8.	Харко Лещюкович	шубокъ белинныхъ чотыри, по золотых шести
9.	Антон Добриянович	футро лисее, за золотых чотырнадцать, а футро фарбованое баранковое, за копу грошей

Отже, віднайдена в документальних джерелах інформація свідчить, що українські селяни ранньомодерної доби мали доступним широкий асортимент тканин та хутра для виготовлення верхнього одягу. Численні статистичні дані показують особливу популярність деяких видів сукна, наприклад льонського. Виявлені прикметникові характеристики та оціночна вартість сермяжного сукна та виробів з нього дали нове знання

³⁸ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 25, арк. 117.

про тканини місцевого виробництва та їх роль у забезпеченні одягом населення Волині.

REFERENCES

1. Bezpalko V. (2017). Odiah cheliadi i naimanykh robitnykiv shliakhetskoho dvorohospodarstva na Volyni u druhii polovyni XVI st. *Ukrainoznavstvo*. Vol. 1–2. [in Ukrainian].
2. Bezpalko V. V., Vysotin M. B., Voronchuk I. O., comp. (2014). *Ukrainske povsiakdennia rannomodernoï doby. Zbirnyk dokumentiv. Vol. I. Volyn XVI st.* Kyiv: Feniks. [in Ukrainian].
3. Brodel F. (1995.) *Materialna tsyvilizatsiia, ekonomika i kapitalizm, XV–XVIII st. Vol. I. Struktury povsiakdennosti: mozhlyve i nemozhlyve.* Kyiv: Osnovy. [in Ukrainian].
4. Kalashnikova N. M. (1986). Odezhda ukraintsev XVI–XVIII vv. *Drevnyaya odezhda narodov Vostochnoy Evropy. Materialy k istoriko-etnograficheskomu atlasu.* Moskva: Nauka. [in Russian].
5. Kravchenko V. M., Yakovenko N. M., comp. (1990). *Torhivlia na Ukraini, XIV – seredyna XVII stolittia: Volyn i Naddnyprianshchyna.* Kyiv: Nauk. dumka. [in Ukrainian].
6. Moisiienko V. M., Polishchuk V. V., comp. (2013). *Lutska zamkova knyha 1560–1561 rr.* Lutsk. [in Ukrainian].
7. Nikolaieva T. O. (1996). *Istoriia ukrainskoho kostiuma.* Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].
8. Stamerov K. K. (1978). *Narysy z istorii kostiumiv.* Part 1. Kyiv: Mystetstvo. [in Ukrainian].
9. Stelmashchuk H. (2006). *Davnie vbrannia na Volyni: Etnohrafichno-mystetstvoznavche doslidzhennia.* Lutsk: Volynska oblasna drukarnia. [in Ukrainian].
10. Stelmashchuk H. (2013). *Ukrainske narodne vbrannia.* Lviv: Apriori. [in Ukrainian].
11. Ukrainets A. (2005). Torhivlia tkanynamy ta odiahom na Volyni v kintsi XV – seredyni XVII st. *Ukrainskyi kostium u chasi i prostori: materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii, 16–18 hrudnia 2004 r.* Kyiv. [in Ukrainian].
12. Voronchuk I. (2017). Volynske selianstvo rannomodernoï doby: mify ta realnist. *Staryi Lutsk: Naukovo-informatsiinyi zbirnyk.* Vol. 13. Lutsk. [in Ukrainian].
13. Voronchuk I. O. (2012). *Naselennia Volyni v XVI – pershii polovyni XVII st.: rodyna, domohospodarstvo, demohrafichni chynnyky.* Kyiv: Feniks. [in Ukrainian].

Vladyslav Bezpalko

**Materials for the manufacture of outerwear of Ukrainian peasants
in the second half of the 16th century (according to the sources of Volynia)**

On the example of the everyday life of inhabitants of Volhynia, the author investigates the materials for making the outer clothing of peasants of the early modern period. A considerable amount of information on the material life of peasants, clothing in particular, was found in the documentation of the borough and zemsky judiciary in the Volyn Province of the 16th century. The nobles, whose circle of economic interests included dependent peasants, often wrote complaints into the acts of the borough courts with detailed listings of the stolen, damaged or destroyed peasant property.

Numerous documentary evidence of the purchase of imported woolen fabrics by peasants reveals the close connection of the peasant household with the market. The using of imported fabrics in bright colors is due, among other things, to the importance of clothing as a communicative tool in the early modern society, as the materials from which certain items of clothes were made were one of the sign characteristics. In this way, through the clothes peasants could show their wealth.

Relaying on unpublished archival sources, the author shows a variety of fabrics and furs, variability of colors and other features of making clothes, and also traces certain fashion trends in the culture of the peasants of Volhynia in the second half of the 16th century.

In particular, for the first time the turnover of the local broadcloth (which was called «sermyaga») is covered, as well as a variety of items that were made from such fabric, and the variability of the name «sermyaga» depending on the place of its manufacture.

The study of the everyday life of an ordinary person, who belonged to the lower tiers of the hierarchy of the Ukrainian society of the early modern era, through the study of clothing, is one of the perspective directions.

Key words: Volyn, XVI century, peasantry, clothes, cloth, fur, fashion, everyday life.